



**Боян Знеполски**

Студентските окупации през 2013г.  
във фокуса на две рационалности

Гражданските протести могат да се разглеждат в тясно политическа перспектива като неотделима част от политическата динамика на едно общество: от гледна точка на промяната в съотношението на силите между политическите партии, на разместването на пластовете на електоралните нагласи, на възникването на нови политически субекти. Но те могат да се разглеждат и като начин да придобием ново знание за обществото: за нагласите му, за предразсъдъците му, за интерпретативните му схеми. В тази статия бих искал да разгледам протестите на българските студенти през есента на 2013г. именно от гледна точка на знанието ни за българското общество. Какво по-конкретно ни разкриха студентските окупации за днешното му състояние? Протестите могат да бъдат представени като конфликт на две равнища: върхът на айсберга е сблъсъкът между протестиращите студенти и правителството, в основата му е по-общото противопоставяне между гражданите, които подкрепяха – активно или пасивно, в случая не е от значение – каузата на студентите, и гражданите, които не подкрепяха каузата им или пък бяха скептично настроени към нея. Ако противопоставянето между протестиращите студенти и правителството може да бъде изследвано и чисто стратегически или тактически – от гледна точка на конкретните действия, насочени към спечелването на предимство за собствения лагер и обезсилване на позициите на противника, то второто противопоставяне бе най-вече като реторическо и интерпретативно – прилагането на два различна типа рационалност при интерпретацията на протестите. Ако използваме понятията на Макс Вебер, можем да кажем, че поддръжниците на протестите виждаха в тях проява на ценностна рационалност, докато противниците им ги смятаха за израз на целева рационалност. Ако за първите протестите се дефинираха преди всички с

отстояването на някаква всеобща ценност – моралът на политиците, моралът в обществото, – като искането за оставка на правителството се мислеше като неотделима част от отстояването на ценността; то за вторите протестите представляваха заинтересовано действие, което под прикритието на «морални» искания преследваше спечелването на класови, партийни и/или олигархични ползи.<sup>1</sup> В този текст ще разгледам схематично този конфликт на интерпретациите на студентските окупации, като ще се спра по-обстойно на източниците и логиките на антипротестната реторика.

### **Студентските протести, представени от гледна точка на симпатизанта**

На 23 октомври 2013г. група студенти от Софийския университет окупира най-голямата аудитория – 272 аудитория – в Ректората на университета. Студентите поискаха оставката на правителството и разпускането на 42 Народно събрание.<sup>2</sup> Протестът бързо се разрасна и на 25 октомври студентите обявиха окупация на цялата сграда на Ректората. В същото време преподаватели от университета формираха група в подкрепа на протестиращите студенти и публикуваха в медиите декларация в подкрепа на окупацията, която беше подписана от около 600 преподаватели от различни български висши учебни заведения. Протестите на българските студенти се вписаха в духа на летните граждански протести, когато през есента вече стана ясно, че последните

---

<sup>1</sup> В хуманитаристиката от дълго време съществува спор около разграничението между общи морални принципи и мотиви за действието. Според някои учени, доколкото заявените от социалните актьори морални принципи рядко съвпадат с мотивите за действие, то те не трябва да бъдат взимани под внимание при неговото обяснение. Според други изследователи обаче, дори да приемем, че идеалите, на които актьорите се позовават, в редица случаи не съвпадат с техните мотиви, тези идеали въпреки всичко трябва да бъдат отчитани при обяснението на тяхното поведение (Skinner, 2002).

<sup>2</sup> Студенти от други софийски висши учебни заведения (УНСС, НАТФИЗ, Нов български университет), както и висши учебни заведения в страната (Великотърновския университет, Благоевградския университет, Пловдивския университет, Русенския университет) се присъединиха към протестите на студентите от Софийския университет, окупирайки някои аудитории в сградите на съответните учебни заведения. Но тези окупации бяха частични, в някои случаи дори символични. Дори в Софийския университет изцяло окупирана беше само сградата на Ректората, докато в другите университети понякога ставаше дума за една единствена аудитория. В този смисъл окупацията не се радваше на цялостна подкрепа нито от страна на студентите, нито от страна на преподавателите.

са изчерпали енергията си.<sup>3</sup> Между двата протеста имаше пряка приемственост. Летните протести започнаха след номинирането на Делян Пеевски за директор на Държавна агенция национална сигурност (ДАНС). Студентските протести започнаха след като Конституционният съд се произнесе по случая «Пеевски», отсъждайки, че тъй като номинацията на Пеевски е била оттеглена преди той да е встъпил в длъжност, той е в правото си да запази мястото си на народен представител в българския парламент. Истинският, ценностен континуитет между летните протести и студентските окупации се състоеше в *моралния характер* на техните искания. Протестиращите студенти – нарекли себе си «ранобудните студенти», влизайки в ролята на будители на обществото – обосноваха окупацията на университета с цинизма, корупцията и безотговорността на българската политическа класа. Свидетелство за това бе декларацията им от 5 ноември 2013г.:

Ние, Ранобудните студенти, сме обединени от убеждението, че държавата ни се намира в тежка политическа и още по-тежка ценностна криза. Обединени сме от възмущението си, предизвикано от липсата на морал и политическата безотговорност на народните представители. Протестът ни е срещу ежедневно демонстрирания от политиците цинизъм, задкулисие и липса на чуваемост. Смятаме, че настоящото правителство, олицетворява всички тези недъзи на българския политически и обществен живот. 42-то Народно събрание на Република България е изчерпано откъм легитимност, щом повече от четири месеца народните представители се крият от народа зад тежки метални ограждения.<sup>4</sup>

Протестите на българските студенти бяха значими политически протести не само защото искаха оставката на правителството и разпускането на парламента заради арогантността и цинизма, които те системно проявяваха към

---

<sup>3</sup> Студентските окупации предизвикаха широк интерес не само сред медиите, но и сред академичните изследователи. Детайлно описание и проникателен анализ на университетските окупации ни предлага белгийският историк Том Джунс в статията си «*Students Take Bulgarian Protests To The Next Level. Can They Break The Political Stalemate?*» (Junes, 2013). В статията си Джунс изтъква не само залозите на окупациите, историческия и политически контекст, в който те се случват, но също и специфичната им организация, отличаваща ги от летните протести.

<sup>4</sup> Декларацията на «ранобудните студенти» от 5 ноември 2013г. беше публикувана на техния официален сайт. Текстът на декларацията все още е достъпен на следния адрес: <https://www.facebook.com/RanobudniteStudenti/posts/234255333405175> [посетена 09/11/2013].

гражданите, но най-вече защото протестите се стремяха да предефинират принципно отношението между политическата класа и гражданите в контекста на съвременната българска политика: Какви да бъдат условията, при които ще общуват политиците и гражданите?; Какви да бъдат изискванията на гражданите към народните представители?; Какви да бъдат отговорностите на политиците към гражданите?; Какви да бъдат допустимите граници на действие на политиците, отвъд които ще последва гражданска санкция? Разбира се, не ставаше дума за това подобни въпроси да получат отговори на хартия под формата на харта или кодекс, които още на другия ден да бъдат забравени от всички. Ставаше дума за това тези въпроси да бъдат практически решени: чрез твърди и настоятелни граждански действия, които да допринесат да се формира нова гражданска политическа култура. Протестите на българските студенти бяха значими именно с потенциала им да променят българското общество в подобна посока, като подобна промяна би трябвало да се оценява не с непосредствените резултати от протестите, а с по-дългосрочните им последици: промяна на мотивацията и самочувствието на гражданите, разширяване на гражданската солидарност, създаване на условия за смислени и продуктивни колективни действия.

### **Източници и логика на антипротестната реторика**

Но за да разгледаме протестите на българските студенти от тази гледна точка, трябва да преодолеем различните възражения на анти-протестната реторика, която все повече се разгръщаше с напредването на протестите и ставаше все по-видима. Можем да групираме тези възражения в три основни категории.

**А.** Противопоставянето *«дясно-ляво»* или *«морално-социално»*. Това противопоставяне се използваше от някои кръгове на левицата, за да не бъдат подкрепени протестите на студентите. Според този аргумент исканията на

студентите бяха «морални», тоест «либерални».<sup>5</sup> Следователно протестите не заслужаваха да бъдат подкрепени, доколкото не издигаха «социални» искания.

Струва ми се, че това възражение може да бъде сравнително лесно преодоляно, като се покаже, че опозициите «ляво-дясно» и «морално-социално» се стремят да прокарват деления там, където в конкретния случай те не са възможни. Тъй като да се изисква политиката да бъде отделена от своите сенчести зависимости, от клиентелистките си мрежи, да се изисква отговорност и отчетност на политиците пред гражданите, в никакъв случай не представляваше израз на «десни» искания. Тези искания в никакъв случай не се противопоставяха на искането здравеопазването, образованието, обществения транспорт, културните институции, грижите за хората в неравностойно положение и т.н., да бъдат качествени и достъпни за всички. По-скоро вярно е обратното, подобни «морални» искания правят възможни и улесняват «социалните» искания. В този смисъл упреците, отправени към «ранобудните студенти» от други студенти или интелектуалци от левицата, че ограничават исканията си до политически искания и не формулират искания за социални политики, не са обосновани. Причината за това е, че самата възможност за социални политики предполага наличието на политици, способни да разберат необходимостта от подобни политики, способни също така да ги осъществят. Но политици, които са силно зависими от сенчести бизнес интереси, които са чисто и просто фигуранти в играта на невидими актьори, за които гражданското общество не съществува или няма никакво политическо значение, подобни политици не са в състояние да замислят и прилагат социални политики, освен под формата на «социални трохи», пръснати тук и там с оглед на това да се избегнат евентуални социални напрежения. Това е така, защото за тези политици и техните мрежи «общото благо» или «обществения интерес» – категории, без които социалните политики са немислими – не представляват отправни точки на политиката. Според тях съществуват само частни интереси

---

<sup>5</sup> В тази опозиция «морално» се разглеждаше от критиците или скептично настроените към окупациите като синоним на «либерално», което пък от своя страна препращаше към либералната «десница».

(индивидуални и групови), които те представят на гражданите с помощта на обслужващите ги медии сякаш са «общественият интерес». За тези цинични политици общественият интерес следователно е само медийна фикция. Според същата логика: в политиката печели онзи, който успее да наложи своята медийна фикция срещу фикциите на противниците си.

Можем да допълним този малко спекулативен аргумент с едно практическо наблюдение, което опровергава «социалните» критики, отправени към окупаторите на университета. Продължавайки да настояват на моралния характер на техния протест, «ранобудните студенти» постепенно разшириха и обогатиха дискурсивния си репертоар, вероятно под въздействие на получените критики или на вътрешни дебати в рамките на окупирания университет, като интегрираха в публичните си декларации «социални» елементи. По този начин те сякаш се превърнаха, съзнателно или не, в посредници между зимните протести, определяни като «социални», и летните протести, набедени за «морални». Опитът им да артикулират «моралното» и «социалното» ясно проличава в декларацията им за целите на висшето образование, от която тук ще цитирам само един откъс:

Каква е нашата визия за образование? Ние виждаме образованието на бъдещето като насочено към изграждане на интелектуално независими и критични личности. Това може да стане само по начин, който акцентира върху култивирането на самостоятелното и критично мислене, аналитични умения и усет за проблемите - или всичко онова, което липсва в сегашната образователна система. Тази система цели единствено механичното възпроизводство на факти, а не критичното боравене с тях. Тя създава и възпроизвежда йерархии - расови, възрастови и полови, както и култура на подчинение. Образованието трябва да е еманципиращо и да ни помага да развиваме аналитичен апарат, който ни прави самостоятелни и критични, а не ни снабдява просто с умения, адаптирани за краткосрочните нужди на пазара на труда. Моралът не е конвертируем - той е за цял живот.<sup>6</sup>

Разглеждането на всички тези аргументи може да придобие по-голяма яснота, ако ги отнесем към динамиката на гражданските протести в България

---

<sup>6</sup> Целият текст на декларацията на «ранобудните студенти» за образованието все още е достъпен на множество сайтове. Например той може да бъде намерен на следния адрес: [http://dariknews.bg/view\\_article.php?article\\_id=1171504](http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=1171504) [посетена 10/09/2013].

през последните двайсет и пет години. Падането на комунистическия режим през 1989 г. несъмнено се осъществи съобразно «либералния дневен ред». Трудно би могло да бъде и другояче: повече от четири десетилетия гражданските права и свободи на българите бяха потъпквани, докато социалната проблематика беше идеологизирана и догматично налага отгоре по начин, който впоследствие за дълго отслаби нейната привлекателност. Ето защо проблемите, отнасящи се до социалните неравенства, социалната справедливост, социалната солидарност бяха почти забравени и изключени от публичните дебати до голямата стачка на българските учители през 2007 г. Но едва със световната финансова и икономическа криза «социалният дневен ред» започна да навлиза като проблематика в публичните дебати и да се превръща в ключова тема. В България този момент съвпадна с появата на една ново поколение, много по-чувствително към социалната проблематика от предишните поколения и най-вече много по-способно да говори за нея, благодарение на образованието си и на възможността да пътува, живее и учи в чужбина. Тези нови нагласи се проявиха през последните години в създаването на центрове и дискуссионни клубове, като Хаспел, Аделанте и др. (Тук мога да говоря само за Хаспел, чиято дейност и чиито членове донякъде познавам.) Проблемът на тези центрове е, че те са чувстват двойно изолирани. От една страна, те не могат да се идентифицират с институционалната левица – Българска социалистическа партия, – която за тях е партия на статуквото, вписала се без съпротива в неолибералния дух на епохата, докато те смятат себе си за противници на неолиберализма и освен това за хора на убежденията, а не на властта. От друга страна, те не могат да се идентифицират с летните просети и дори с протестите на българските студенти (или го правят с крайна предпазливост, запазвайки дистанция), защото им се струва, че енергията протеста за пореден път следва «либералния дневен ред» на обществото.<sup>7</sup> Ето

---

<sup>7</sup> Тук трябва да направя важното уточнение, че членовете на Хаспел не бяха единодушни по отношение на летните протести през 2013г. нито пък по отношение на студентските окупации през есента на същата година. Ако повечето от тях се дистанцираха от летните протести,



защо те останаха в една малко разкрячена, скептична поза, предлагайки например на разбунтувалите се студенти да организират референдуми, за да тестват легитимността на окупациите на университетите.<sup>8</sup> Тази малко нерешителна позиция, опитваща се да изясни себе си и да се стабилизира посредством процедуралитски подходи, произтичаше от догматичното противопоставяне «морално»–«социално», което пречи на центровете на «новата левица», по-специално на Хаспел, да се ангажират с каузи и движения, които им се струват идеологически неприемливи, доколкото не поставят директно и недвусмислено акцента върху «социалния дневен ред».

Хубавото е, че «ранобудните студенти» не бяха догматични. Всички техни декларации, като се започне с декларацията, излагаща мотивите им да окупират Ректората на Софийския университет, ясно демонстрираха намерението и да не се идентифицират с определени политически партии или идеологически лагери. В това бе едновременно тяхната сила и тяхната слабост. Сила на исканията: да изискваш парламентът и правителството да представляват интересите на гражданите, а не тези близки до правителството клиенти и аферистки кръгове, бе универсално демократично искане, надхвърлящо всякакво партийно и идеологическо деление. Относителната слабост на влиянието на университетските окупации върху българското общество може да се обясни със същия този морален универсализъм, който предизвика обвинения в «абстрактен морализъм», «мъгляв морализъм», «празен морализъм», пораждащ съмнението, че е само маска на частните интереси.<sup>9</sup> Така достигаме до втория елемент на анти-протестната реторика:

**Б.** Протестите представляват *директен или индиректен израз на частни интереси*. Можем да резюмираме този аргумент посредством едно просто общо

---

виждайки в тях стремеж на «десницата» отново да се върне на власт, то някои от тях много активно се ангажираха със студентските окупации.

<sup>8</sup> Показателен в това отношение е анализът на Ивайло Атанасов «Окупацията на кръстопът», публикуван на сайта на *Нови леви перспективи* (Атанасов, 2013).

<sup>9</sup> Легитимността на моралните искания беше поставена под въпрос през есента на 2013г. и по множество начини, като се тръгне от твърдението, че те са проява на неоправдано високомерие, поставящо онези, които си позволяват да правят морални съждения над останалите хора, и се стигне до съмнението, че подобни искания отварят пътя на националистически и фашистки движения и организации.



твърдение: не е възможно един граждански протест да бъде спонтанен и прозрачен, тоест исканията на протестиращите да казват онова, което казват. Ветрилото на този предразсъдък е много широко, обхващащо както най-вулгарни версии, изказвани от политици, така и много по-рафинирани интерпретации, защитавани от академични интелектуалци. Според политиците от управляващото мнозинство студентските окупации на университетите, както и летните протести през 2013г., не бяха нищо друго освен инсценировка на интересите на определени кръгове на бизнеса и българското общество, пряко засегнати от предполагаемо социалната политика на правителството. Следователно, за да защитят интересите си, тези олигархични кръгове се стремяха да предизвикат оставката на правителството, като постоянно организираха граждански протести, мобилизирайки гражданите било чрез пропаганда и манипулации, било направо чрез пари.<sup>10</sup>

Според една по-сложна интерпретация на летните протести през 2013 г., «въпросът не е дали протестите са спонтанни, или организирани, а че са подменени» (Дърева, 2013). Според логиката на този аргумент това означава, че дори протестите да са акт на спонтанно възмущение, а протестиращите да са наистина незаинтересовани и искрено убедени в каузата си, те са били използвани, без да го осъзнават, като инструменти в борбата на олигархичните интереси: «... протестиращите срещу олигархията, без да подозират, ще бъдат превърнати в инструмент на същата тази олигархия, на нейния хищен апетит за власт и разбогатяване и главно – на нейния интерес всичко в тази държава да бъде сринато. Като за целта трябва да бъдат сринати устоите на държавата - конституцията и парламентарната република. И нищо по-малко» (Дърева, 2013). В своята трета, интелектуална версия скептичният анализ на колективните мобилизации, по-специално на студентските окупации, също не поставяше под съмнение спонтанността и добрите намерения на протестите, а посоката на тяхното развитие и техните средства. Подобна критика изхождаше от един вид

---

<sup>10</sup> Образец в това отношение може да бъде статията на тогавашния депутат от Българска социалистическа партия Антон Кутев «Класовата борба не е отживелица – има си интереси срещу интереси», в която авторът коментира летните протести през 2013г. (Кутев, 2013).

онтологична разлика: от едната страна е системата на късния капитализъм, която произвежда социалната реалност и от която се облагодетелства едно нищожно малцинство; от другата страна е голямото мнозинство от гражданите, които са губещи от системата и които посредством протестите си се опитват да я променят. Проблемът е, че всеки протест, който се случва «вътре» в системата, тоест който не се опитва да премахне системата в нейната цялост, всъщност само я възпроизвежда. В тази перспектива, дори протестиращите студенти да постигнат исканията си, тоест оставка на правителството и разпускане на парламента, най-много, до което окупациите биха довели е преразпределение на властта между съществуващите политически партии. Следователно нищо не би се променило. С други думи, в настоящата им форма протестите са напразни.<sup>11</sup>

Трите интерпретации на протестите, които представих схематично – първата, изказана от един депутат; втората, от една журналистка; третата, от един университетски преподавател – нямат едни и същи политически и интелектуални корени, те се сближават само идеално – в посоката на въздействията си. И трите интерпретации твърдят приблизително едно и също, независимо дали го правят с вулгарна простота или с меланхолична рафинираност, а именно, че протестите са безсилни и лишени от смисъл, защото те са само една от маските в непреодолимите вътрешни борби на олигархията или механизъм, чрез който късният капитализъм се възпроизвежда. По този начин се получава порочен кръг: ако искаме да променим системата (късния капитализъм) отвътре, само я възпроизвеждаме; за да я променим наистина, трябва да я атакуваме в нейната цялост отвън, което обаче предполага, че вече трябва да сме се еманципирали от нея.

---

<sup>11</sup> В тази връзка много интересна и показателна е статията на Тодор Христо «*Реклама и окупация*» (Христов, 2013). Статията на Христов до голяма степен се вписва в логиката на Славой Жижек, който прави глобален анализ на гражданските протести, избухнали на много места по света през последните няколко години (Zizek, 2013). Според Жижек всички тези протести, съзнателно или несъзнателно, са насочени към глобализирания капитализъм. Въпросът е да се намерят средствата, отговарящи на величината на предизвикателството, а именно премахването на капитализма.

**В.** Третият предразсъдък, с който трябва да се преборим, за да осъзнаем важността на гражданските протести, се състои в тяхната *инструментализация*. Гражданските протести са разглеждани и оценявани, общо взето, като средство, водещо към определена цел, независимо дали това средство служи на някакви скрити интереси или на благородните намерения на протестиращите. Това означава, че самият акт на гражданския протест сам по себе си е лишен от стойност, стойността му произтича от неговия резултат, тоест от успеха му. Парадоксалното в случая със студентските окупации беше твърдението, че протестите не могат да успеят, дори и да успеят: ако се провалят и правителството остане, нищо няма да се промени; ако успеят и правителството подаде оставка, това вероятно би предизвикало прегрупиране на силите по олигархичните върхове, но отново нищо не би се променило за мнозинството от гражданите. Така достигаме до един генерализиран скептицизъм относно политическото значение и важността на гражданските протести: гражданските протести изглеждат във всеки обозрим случай обречени на неуспех. Бих искал да противопоставя на тази пораженческа логика една друга логика, която изтъква ползите от самия акт на гражданското участие, независимо от това какъв е неговият резултат.

Албърт Хиршман е авторът, който в книгата си *Лично щастие, публично действие* (Hirshman, 1983) прави ясно разграничение между икономическо действие и публично действие, изтъквайки, че второто не може да бъде мислено и оценявано по модела на първото. Ако икономическото действие е оценявано посредством съотнасяне на разходите и печалбите, «... що се отнася до действието, предприето в името на обществения интерес, усилията, вложени в борбата, които би трябвало да спадат към разходите, се оказват неотделима част от печалбите» (Hirshman, 1983, p. 149). Оценяването на публичното действие следователно трябва да следва съвсем друга логика: «... индивидуалната печалба от колективното усилие не е разликата между очаквания резултат и положеното усилие, а сбора от двете величини.» (Hirschman, 1983, p. 150.) За да

поясни твърдението си, Хиршмън се позовава на различните подходи към публичното действие, отстоявани от Джеймс Мил и сина му Джон Стюарт Мил:

... синът разглежда участието в публичните дела като благо само по себе си, а не просто като средство с оглед на някаква цел, както е при утилитаристкия възглед на баща му. Това участие трябва «да ни предпази от пасивността, инерцията, срамежливостта и интелектуалния застой». Ако Джон Стюарт Мил, колкото и да е учудващо, препоръчва горещо публичния вот пред вота с тайни бюлетини, то е защото това един от елементите на активното участие, което предполага да се изложиш на нови влияния, на съпернически си възгледи за света, на нови изисквания по отношение на собствените ти възможности. Следователно участието в никакъв случай не е стремеж към политика, отговаряща на собствените ти интереси, а по-скоро – имайки предвид тежкото изпитание, каквото представлява – елемент от едно социално и гражданско образование» (*education*). (Hirschman, 1983, p. 156.)

Анализите на Хиршмън ни позволяват да открием един двоен демократичен дефицит, който продължава да характеризира българската публична сфера. *Първо*, колективното действие на гражданите все още не се разглежда като автономно действие, изразяващо определен опит и оценка за социалната реалност, а се смята за заинтересовано действие, което под прикритието на гражданско действие продължава борбата на политическите партии или олигархичните кланове. *Второ*, инструментализирането на публичното действие, възприемането му като средство с оглед на някаква цел, редуцира много важното му измерение на знание за социалната реалност и социално образование. В следствие на това се поражда песимизъм и скептицизъм относно възможностите на гражданското действие, които ни пречат да го мислим и като източник на политическа и социална промяна. Но последиците не спират дотук. Този песимизъм и скептицизъм поражда една деформирана картина на политическото: политическата класа ни се струва по-могъща отколкото е в действителност, докато гражданите ни изглеждат по-безпомощни, отколкото са в действителност.<sup>12</sup>

---

<sup>12</sup> Корените на този песимизъм и скептицизъм по отношение на колективните мобилизации несъмнено водят към наследството на държавния социализъм. Още в самото начало на 90-те години на XX век полският социолог Пьотр Щомпка отбелязва, че за страните от Централна и

В заключение бих искал да ситуирам протестите на българските студенти в по-широк политически контекст. През 2013г. България преживя безпрецедентна политическа криза, вероятно най-дълбоката от 1997г. насам. Според социологическите проучвания доверието в обществените институции спадна толкова ниско, че достигна критичния праг, като за разлика от предходните кризи, легитимността на нито една от важните институции не бе пощадена.<sup>13</sup> Кризата допълнително се задълбочи от факта, че по време на протестите избирателите оттеглиха доверието си от представени в парламента политически партии, но същевременно не пренасочиха това доверие към нови политически субекти. Противно на предходните кризи, когато разочарованието привидно бързо се преодоляваше и енергията се проектираше в нова посока, през 2013г. бяхме свидетели на поляризация: от една страна, народната любов се бе оттеглила от политическия истаблишмънт; от друга страна обаче, натрупалата се голяма енергия – енергия на разочарованието, на възмущението – не намираше адекватен политически израз. Кризата на 2013г. се разреши поне привидно една година по-късно с оставката на правителството на Пламен Орешарски през юли 2014г., назначаването на служебен кабинет, а след това и провеждането на предсрочни парламентарни избори на 5 октомври 2014г., които излъчиха ново парламентарно мнозинство. Макар непосредствените причини за оставката на Орешарски да бяха други, не може да се отрече, че протестите (летните протести и студентските окупации) изиграха известна роля в тази посока, като оказаха макар и отложено във времето влияние върху избирателните нагласи на гражданите за изборите на Европарламент през май 2014г. Те изиграха положителна роля и като промениха, поне конюнктурно, отношението на политиците към избирателите посредством състава на избрания

---

Източна Европа ще бъде относително лесно да отхвърлят политически и икономически държавния социализъм, но ще им бъде много по-трудно да се справят с наследените от него културни кодове. (Sztompka, 1991.)

<sup>13</sup> Според изследване, проведено от на *Алфа рисърч* през есента на 2013г., доверието към тогавашното правителство е било под 20%, доверието към парламента – 11%, доверието към Конституционния съд – 12%. (Димитрова, 2013.)

през есента на 2014г. нов парламент: партия ГЕРБ нямаше необходимото мнозинство, за да състави собствено правителство, и трябваше да организира широка правителствена коалиция, което принуди партията значително да промени поведението си, отказвайки се от високомерието и арогантността, присъщи за първия мандат на управлението ѝ (2009-2013).

Протестите през цялата 2013г. са добър знак за политическата жизненост на българските граждани. Все пак основният въпрос е дали въздействието на протестите е само ситуативно или има по-трайни последици? Доколко интерпретацията на гражданските протести през призмата на ценностната рационалност, разглеждането на гражданското участие като ценност само по себе си, както твърди Хиршмън, ще надделеят над преобладаващите все още целеворационални редукции? Въпросът е важен, защото, ако българите останат заклещени между пасивното омерзение към политическата класа и дълбоко вкорененото недоверие към гражданските мобилизации, то енергията на недоволството им ще отиде напразно, реализирайки се в две лесно достъпни, но напълно непродуктивни форми: било в нарастваща подкрепа за национал-популистки партии и движения<sup>14</sup>, било в непрестанно мазохистично самоокайване и самопрезрение. Двете възможности съвсем не се изключват.

## ЛИТЕРАТУРА

Атанасов, И. (2013) Окупацията на кръстопът. *Нови леви перспективи*.  
Достъпно на: <http://novilevi.org/publications/134-atanasov-occupation> [Посетена 18/11/2013].

---

<sup>14</sup> Призрактът на национал-популизма и на националистическия протекционизъм се ползва с трайна и дори нарастваща популярност в българския политически живот. В момента на този политически профил отговарят поне две организации в българския парламент: партия Атака и коалицията Патриотичен фронт. През късната есен на 2013г. в страната бе учредена и «Националистическа партия на България», близка по идеология до гръцката «Златна зора». За момента партията не се радва на популярност и няма сериозна подкрепа сред избирателите.

Димитрова, Б. (2013) Правителството ни повлича към дъното. *Портал Култура*. Достъпно на: <http://kultura.bg/web/правителството-ни-повлича-към-дъното/> [Посетена 16/11/2013].

Дърева, В. (2013) Гражданска война? Държавата може да бъде срината и без нея. *24 часа*. Достъпно на: <http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=2134511> [Посетена 13/07/2013].

Кутев, А. (2013) Класовата борба не е отживелица – има си интереси срещу интереси. *24 часа*. Достъпно на: <http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=2106764> [Посетена 06/07/2013]

Христов, Т. (2013) Реклама и Окупация. *Култура*. Достъпно на: <http://www.kultura.bg/bg/article/view/21541> [Посетена 17/11/2013].

Hirschman, A. (1983) *Bonheur privé. Action publique*. Paris: Fayard.

Junes, T. (2013) Students Take Bulgaria's Protests To The Next Level. Can They Break The Political Stalemate? *Transit*. Достъпно на: <http://www.iwm.at/read-listen-watch/transit-online/students-take-bulgarias-protests-to-the-next-level-why-the-student-protests-could-break-the-political-stalemate/> [Посетена 12/12/2013].

Skinner, Q. (2002) *Visions of Politics. Volume I: Regarding Method*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sztompka, P. (1991) Intagibles and Imponderables of Transition to Democracy. *Studies in Comparative Communism*, Vol. XXIV, No 3, September, p. 295-311.

Zizek, S. (2013) Trouble in Paradise. *London Review of Books*. Достъпно на: <http://www.lrb.co.uk/v35/n14/slavoj-zizek/trouble-in-paradise> [Посетена 14/08/2013].

Текстът е написан в рамките на проект „Гражданска практика за студенти и учители: Протестите след 2011 г.“, финансиран по програмата за подкрепа на НПО в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2009-2014 г. ([www.ngogrants.bg](http://www.ngogrants.bg)).

Този текст е създаден с финансовата подкрепа на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Фондация за хуманитарни и созелани изследвания - София и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България.